

HOMOSEKSUELE IDENTITEITS- ONTWIKKELING: VERLOOP, BELEVING EN OMGEVINGSFACTOREN °

Gertjan van Zessen*, Ernest de Vroome**, Frits van Griensven***,
Rob Tielman**, Lex van Naerssen****

Sinds 1984 wordt te Amsterdam, in samenwerking met GG & GD en AMC door de Interfacultaire Werkgroep Homostudies Utrecht sociaal wetenschappelijk aids-onderzoek verricht (Van Griensven, et al., 1986). In het kader van deze studies is aan 282 mannen met homoseksuele contacten in gestructureerde interviews gevraagd naar hun homoseksuele identiteitsontwikkeling, de wijze waarop ze deze ervaren hebben, en de omstandigheden die deze ontwikkeling hebben beïnvloed.

Het in de literatuur gevonden fasemodel (sensitisatie, significatie, coming-out) wordt bevestigd. Niet zozeer de leeftijd waarop deze fase-overgangen plaatsvinden maar de subjectieve ervaring van deze overgangen lijkt van belang te zijn op het gemakkelijk doorlopen van de identiteitsontwikkeling. Daarnaast blijkt dat de rol van de vader in de ontwikkeling naar het goed kunnen omgaan met homoseksualiteit, door de respondenten als belangrijker wordt gepercipieerd dan de rol van de moeder. In het algemeen faciliteert een warm en permissief klimaat een positieve ontwikkeling van de identiteit.

Homoseksuele identiteit wordt in dit onderzoek gedefinieerd als het geheel van cognities van een persoon over zichzelf als seksueel wezen, de affectieve lading van deze cognities en de gedachten over hoe hij zou willen zijn, in relatie tot de erotische en seksuele interacties met seksegenoten (van Zessen, 1988). De identiteitsontwikkeling leidt al dan niet tot een coherent, helder gestructureerd zelfbeeld, dat als eigen, continu en consistent ervaren wordt. Voor de ontwikkeling van de homoseksuele identiteit is een veelheid aan fasemodellen voorgesteld (Dank, 1971; Sanders, 1977; De Monteflores en Schultz, 1978;

* G. van Zessen, NISSO, Da Costakade 45, 3521 VS Utrecht.

** E.M.M. de Vroome, R.A.P. Tielman, Interfacultaire Werkgroep Homostudies, RUU.

*** G.J.P. van Griensven, GG & GD, Amsterdam.

**** A.X. van Naerssen, Vakgroep Klinische Psychologie en Gezondheid, RUU.

° Geaccepteerd 21 november 1988.

Cass, 1979; Bell, Weinberg en Hammersmith, 1981; Coleman, 1982). Een gemeenschappelijke noemer van deze modellen is dat de ontwikkeling wordt gezien als een lineair, gefaseerd proces dat op zekere (jeugdige) leeftijd als afgesloten kan worden beschouwd. Boonstra (1984) onderscheidt na vergelijking van een aantal modellen vijf fasen:

- 1) vage gevoelens van aantrekking tot jongens (sensitisatie)
- 2) betekenisgeving aan deze gevoelens
- 3) zelfbenoeming als homoseksueel (significatie)
- 4) het binnen een selecte groep uitkomen voor de homoseksualiteit
- 5) algemeen uitkomen voor de homoseksualiteit

Deze fasen kunnen worden verdeeld in intrapsychische processen (fasen 1-3) die leiden tot de ervaring en benoeming van de eigen identiteit als 'homoseksueel', en interactionele processen (4-5) die te maken hebben met de sociale vormgeving van een persoon aan die homoseksuele identiteit.

Het gemakkelijk doorlopen van deze fasen wordt mede door psychische en sociale factoren bepaald. Zo vinden Deenen en van Naerssen (1988) dat de zelfperceptie een rol speelt bij de zelfbenoeming en blijken traditioneel mannelijke eigenschappen gerelateerd te zijn aan een vroege benoeming. Sanders (1977) benadrukt de rol van de directe omgeving als sociale factor die grote invloed heeft op de identiteitsontwikkeling. De identiteitsontwikkeling zou gemakkelijker verlopen naarmate de houding van ouders en vrienden opener, warmer en permissiever is. Vergeleken met eerdere studies naar de homoseksuele identiteit is de vraagstelling in ons onderzoek veranderd van 'hoe word je homoseksueel', naar 'hoe ga je met homoseksualiteit om'. In dit kader wordt niet uitgegaan van een gedetermineerde opvatting over homoseksualiteit waarin iemand homoseksueel "is" en dit moet "ontdekken" en accepteren, maar van een meer constructivistisch model waarin men al dan niet effectief vorm leert geven, zowel intrapsychisch als interpersoonlijk, aan verlangens naar geslachtsgenoten. In dit onderzoek wordt gezocht naar patronen volgens welke dit proces van betekenisgeving en vormgeving zou kunnen verlopen.

Naast de twee genoemde aspecten van de identiteitsontwikkeling (fase-overgangen en de invloed van de sociale context) veronderstellen we dat de beleving van de faseovergangen, de emotionele context, ook van invloed is op de mate waarin men later goed met homoseksualiteit om kan gaan. Op basis hiervan komen we tot de volgende vraagstellingen.

- wordt in de onderzochte groep mannen het fasemodel teruggevonden?
- hoe wordt de opeenvolging van fasen ervaren?
- is er een verband tussen de beleving van de faseovergangen, de leeftijden waarop deze plaatsvinden, en het 'goed kunnen omgaan met homoseksue-

aliteit'?

- worden de context-factoren door de respondenten op de door de literatuur veronderstelde wijze geclusterd?
- op welke wijze dragen de gevonden (jeugd-) factoren bij aan het op 25-jarige leeftijd 'goed kunnen omgaan met homoseksualiteit'?

Respondenten, materiaal en methoden

De onderzochte groep bestond uit 282 mannen met homoseksuele contacten, gerecruteerd in het kader van een prospectieve studie naar risicofactoren voor hiv-infectie en aids (van Griensven, de Vroome, Tielman et al., 1986; van Griensven en van Naersen, 1986). In deze steekproef zijn twee groepen te onderscheiden die echter wat hun identiteitsontwikkeling betreft als één groep geanalyseerd zijn. Ten eerste waren er 168 deelnemers uit de prospectieve aids-studie, waarvan ten tijde van de dataverzameling 39% seropositief was. De tweede groep bestond uit 114 deelnemers, geworven via een oproep onder een steekproef uit het Amsterdamse abonneebestand van een landelijk blad voor homoseksuele mannen. Deze groep dient binnen het sero-epidemiologisch onderzoek als controle-groep en is derhalve niet getest op antistoffen tegen hiv. Vanwege deze wijze van sampling is de representativiteit van de steekproef onbekend. Belangrijk is echter dat dit onderzoek, in vergelijking met eerdere studies naar de homoseksuele identiteitsontwikkeling, zowel een aanzienlijk grotere steekproef als een grotere spreiding in leeftijd kent.

De gegevens zijn in de periode januari tot juni 1986 verzameld in gestructureerde interviews door getrainde interviewers (van Zessen, 1985). Naast demografische variabelen is, gebaseerd op onder meer Sanders (1977), Bell en Weinberg (1978) en Bell et al (1981), gevraagd naar de leeftijden waarop voor de identiteitsontwikkeling belangrijke gebeurtenissen plaatsvonden, hoe deze gebeurtenissen werden ervaren, en diverse aspecten van de sociale omgeving, zoals het opvoedingsklimaat. De nadruk lag hierbij op de periode tot het 25e levensjaar van de respondent.

Resultaten

Beschrijving van de steekproef

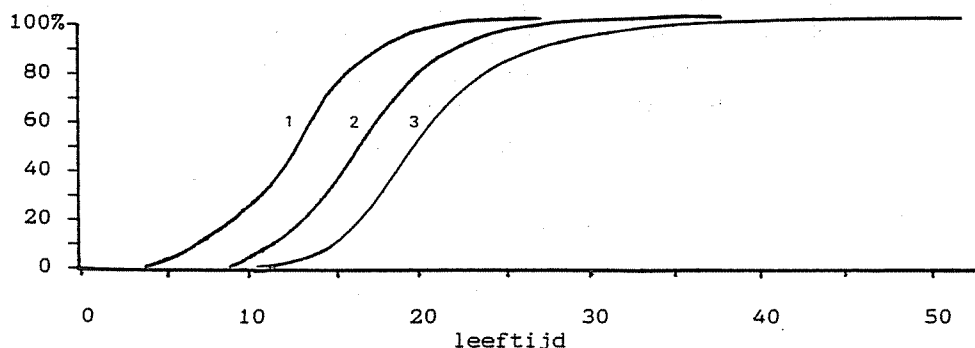
De gemiddelde leeftijd ten tijde van het interview was 37 jaar (sd = 8.0), variërend van 21 tot 61, en de gemiddelde duur van de homoseksuele activiteit was 20 jaar (sd = 8.7). Het opleidingsniveau was als volgt verdeeld: MAVO-nivo

of minder: 20%; MBO-, HAVO, en VWO-nivo: 31%; en HBO-nivo of hoger: 49% van de respondenten. Het inkomen van de onderzochte groep was als volgt verdeeld: f 1100,- of minder: 16%; f 1100,- tot f 2000,-: 37%; en meer dan f 2000,-: 47%. De seksuele voorkeur, gemeten via zelfbenoeming, was bij 89.7% van de respondenten overwegend tot uitsluitend homoseksueel. In deze opzichten treden slechts geringe verschillen op tussen de op de verschillende manieren gerecruteerde respondenten. De deelnemers aan het prospectieve aids-onderzoek hebben echter aanzienlijk meer seksuele partners (mannen) gehad dan de via het blad gerecruteerde deelnemers. Het aantal partners gedurende het gehele leven bedroeg bij de eerste groep gemiddeld 1146, bij de tweede groep 225. Het gemiddeld aantal partners gedurende de laatste 5 jaar bedroeg 251 respectievelijk 61.

Sensitisatie, significantie en coming-out

- Wat het verloop van de identiteitsontwikkeling betreft is gevraagd naar de volgende gevoelens en gedragingen gekoppeld aan leeftijd: eerste aantreking tot jongens/mannen, eerste verliefdheid, eerste sekscontact met een jongen of man, en zelfbenoeming als homoseksueel. Deze vragen werden gekoppeld aan evaluatievragen die na factoranalyse samengevat konden worden tot 'al dan niet leuk' respectievelijk 'al dan niet angstig'. Ook werd gevraagd of deze gevoelens met anderen konden worden gedeeld en welke rol de homoseksuele subcultuur hierin speelde.

In figuur 1 wordt de cumulatieve verdeling weergegeven van enkele fase-overgangen. De curven van 'eerste verliefdheid' en 'eerste sekscontact' zijn over elkaar getrokken omdat deze niet significant van elkaar verschillen.

Figuur 1. Cumulatieve verdeling van de fase-overgangen eerste aantreking (1), eerste verliefdheid/sekscontact (2) en zelfbenoeming (3) bij 282 mannen deelnemend aan het aids-onderzoek te Amsterdam.

De gemiddelde leeftijd van eerste aantrekking is 13.0 jaar ($sd = 4.5$), van eerste verliefdheid/sekscontact 17.1 jaar ($sd = 4.9$) en van de zelfbenoeming 21.1 jaar ($sd = 5.7$). De in de literatuur gevonden fasering is derhalve op groepsniveau aantoonbaar. Ook op individueel niveau vinden we deze fasering in de meeste gevallen terug. Gevoelens van aantrekking komen in alle gevallen op de eerste plaats, en slechts 16% van de respondenten is zich homoseksueel gaan noemen vóór de eerste verliefdheid of seksueel contact.

Slechts 7% vond de eerste aantrekking niet leuk, 1% vond de eerste verliefdheid niet leuk en 1% vond het eerste sekscontact niet leuk. Een kwart tot een derde geeft aan deze fasen als 'angstig' te hebben beleefd. In tegenstelling tot wat misschien verwacht kon worden, geeft het merendeel van de respondenten hier blijk van een als 'leuk' en 'niet angstig' ervaren sensitisatie. Deenen en van Naerssen (1988) menen dat er wat de sensitisatie betreft sprake is van een bodemleeftijd, die zij op ongeveer 10 jaar stellen. Erotisering en sensitisering zouden vóór die leeftijd relatief zeldzaam zijn. Dit geldt wellicht voor de eerste verliefdheid (4.7% vóór het 10e) maar zeker niet voor de gevoelens van aantrekking (20.2%).

Slechts een minderheid kan over de eerste aantrekking, verliefdheid en seks met de betrokkene of anderen spreken. Naarmate men ouder is, spreekt men gemakkelijker over de ervaringen. De gegevens suggereren dat een homoseksuele identiteitsontwikkeling eenzamer is naarmate zij vroeger inzet. Op jonge leeftijd wordt blijkbaar niet met anderen gesproken over de gevoelens voor jongens, terwijl men aangeeft dit wel gewild te hebben. Gemiddeld vertelt men op 21-jarige leeftijd voor het eerst aan een ander dat men homoseksueel is ($sd = 5.5$). Slechts 24% doet dit vóór het moment van significantie.

Gevonden wordt dat men in het algemeen pas na de significantie zijn intrede doet in de homoseksuele subcultuur. Gemiddeld begint men tussen het 22e en 28e jaar homoseksuele ontmoetingsgelegenheden te bezoeken. Het eerste bezoek wordt overwegend als 'leuk' en 'niet angstig' herinnerd. Deze cijfers impliceren dat de rol van de homoseksuele subcultuur in de intrapsychische processen van de identiteitsontwikkeling gering is.

De eerste vaste relatie (gedefinieerd als zes maanden of langer) met een jongen of man begint gemiddeld op 23-jarige leeftijd. Slechts 17% rapporteert een relatie vóór het moment van significantie.

Omgaan met homoseksualiteit en omgevingsfactoren

In het interview zijn 39 evaluatieve vragen over de jeugdijaren opgenomen. Ze hebben betrekking op het omgaan met homoseksuele gevoelens, het gezinsklimaat, op de zichtbaarheid van homoseksualiteit en op de reacties van

respondent en omgeving op homoseksualiteit. Factoranalyse op de 30 items die voldoende spreiding vertoonden resulteerde na varimax rotatie in een goed interpreteerbare zeven-factor oplossing, met een totale verklaarde variantie van 63%.

- Factor 1. 'Goed kunnen omgaan met homoseksualiteit' (8 items; factorlading $>.54$, verklaarde variantie 26.5%). Respondenten die hoog scoren op deze factor zijn het vooral òneens met de vraag 'Je kon met je homoseksualiteit geen kant op', geven aan dat ze zonder veel problemen hun gevoelens voor jongens en/of mannen konden uiten, en dat ze hun homoseksuele gevoelens snel geaccepteerd hebben.
- Factor 2. 'Mate van sociale steun' (8 items; f.l. $>.59$, verkl. var. 10.4%). Respondenten die hoog scoren geven aan dat familie en vrienden positief op hun seksualiteit reageerden, dat ze het onderwerp homoseksualiteit in gesprekken konden betrekken, en dat ze openlijk voor hun homoseksualiteit uit konden komen.
- Factor 3. 'Warme respectievelijk koude vader en/of jeugd' (5 items; f.l. $>.59$, verkl. var. 6.7%). Een lage score op deze factor betekent 'warm', een hoge score 'koud'. Degenen met een hoge score geven aan van hun vader weinig warmte en begrip te hebben gehad in hun jeugd, dat hun vader hen niet trachtte te begrijpen, en ontkennen dat ze hun jeugd als gelukkig hebben ervaren.
- Factor 4. 'Restrictieve respectievelijk permissieve seksuele opvoeding' (3 items; f.l. $>.63$, verkl. var. 6.2%). Degenen die op deze factor een hoge score hebben geven aan dat er thuis over (homo)seksualiteit werd gepraat en dat ze een vrije seksuele opvoeding hebben gehad.
- Factor 5. 'Mate van homoseksuele fantasieën' (3 items; f.l. $>.76$, verkl. var. 4.9%). Degenen die hier hoog op scoren geven aan dat ze destijds bij zelfbevrediging dachten aan jongens, dat ze dagdromen over jongens hadden en dat ze jongens aantrekkelijk vonden.
- Factor 6. 'Warme respectievelijk koude moeder' (2 items; f.l. $>.74$, verkl. var. 4.2%). Degenen met een hoge score geven aan dat hun moeder hen niet trachtte te begrijpen en dat ze van hun moeder weinig warmte en begrip hebben gehad in hun jeugd.
- Factor 7. 'Mate van ervaren anti-homoseksueel geweld' (1 item; f.l. $>.85$, verkl. var. 3.8%). Hoog scoren betekent in dit geval dat de respondent aangeeft door zijn homoseksualiteit slachtoffer te zijn geweest van geweld.

Voor de verschillende leeftijdsklassen werden geen verschillend interpreteerbare factorstructuren gevonden. Jonge respondenten verschillen bij de evaluatie van hun jeugd alleen van ouderen in de rapportage van ervaren steun ($r = -.22$, $p < .00$).

'Goed kunnen omgaan met homoseksualiteit'

De items die waren opgenomen om te bepalen in welke mate men goed met homoseksualiteit kan omgaan, worden ook door de respondenten gepercipieerd als één factor. Aangezien deze factor de meeste variantie verklaart vertonen de respondenten in dit opzicht een sterke mate van differentiatie.

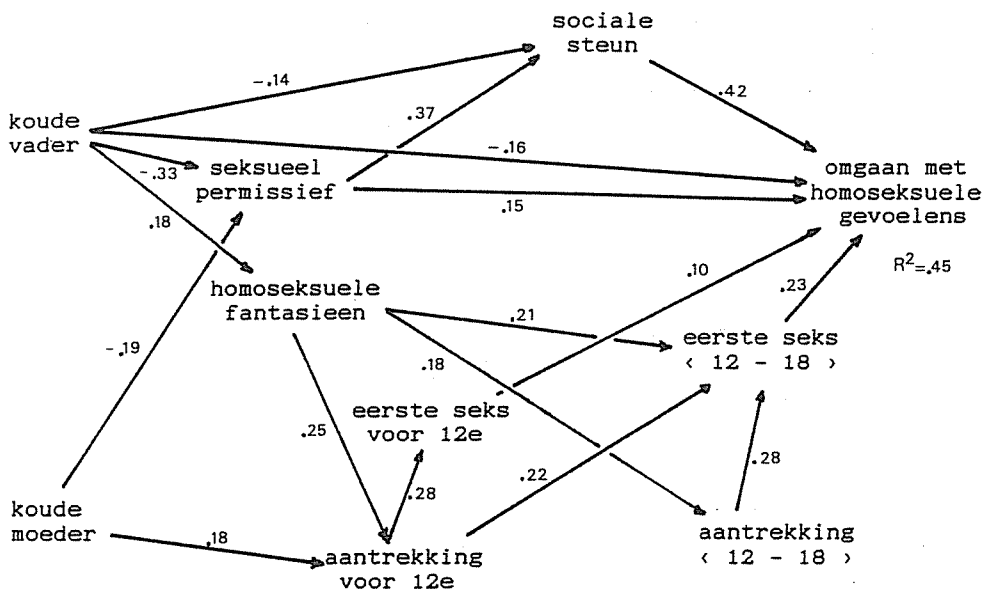
Onderzocht is of de ervaringen rond de overgangen tussen de fasen en de leeftijden waarop deze plaatsvinden, van invloed zijn op 'kunnen omgaan'. Gebleken is dat de leeftijd waarop de sensitatie inzet als individuele factor niet met 'kunnen omgaan' samenhangt. Een ontwikkeling die vroeg inzet verloopt dus niet gemakkelijker dan één die op latere leeftijd inzet.

De factor 'kunnen omgaan' blijkt wel samen te hangen met de subjectieve ervaring gedurende de fasen (overgangen). Er is een negatief verband met een als 'angstig' herinnerde eerste aantrekking ($r = -.19$, $p < .00$), met 'angstige' eerste seks ($r = -.21$, $p < .00$) en met een 'angstige' eerste liefde ($r = -.31$, $p < .00$). Wanneer de eerste verliefdheid vóór het 12e jaar plaatsvindt en als 'angstig' herinnerd wordt hangt dit zelfs zeer sterk samen met het 'slechter' kunnen omgaan met homoseksuele gevoelens op 25-jarige leeftijd ($r = -.61$, $p < .00$). Deze cijfers suggereren dat de subjectieve beleving van de eerste erotische en seksuele ervaringen belangrijker is dan de leeftijd waarop deze plaatsvinden.

Om het effect van de sociale context op de factor 'kunnen omgaan' te onderzoeken, zijn ook van de andere factoren factor-scores berekend, en analoog aan Bell, et al., (1981) geanalyseerd in een padmodel. Naast de variabelen die zijn ontleend aan de factorstructuur, zijn enkele variabelen betrokken die aangeven of de eerste gevoelens van aantrekking tot jongens en het eerste sekscontact vóór het 12e jaar of tussen het 12e en 18e jaar plaatsvonden.

De hier besproken variabelen zijn chronologisch geordend en in een schema gezet. Dit padmodel waarbij het 'kunnen omgaan' de te verklaren variabele vormt, is vervolgens met behulp van een serie multipiele regressievergelijkingen geanalyseerd. De factor 'geweld' bleek in deze analyse geen relevante plaats in te nemen en blijft buiten beschouwing.

Het resultaat van deze analyses wordt weergegeven in figuur 2, die ingevuld is met de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten. Deze figuur wordt van links naar rechts gelezen. Elk verband tussen twee variabelen is gecorrigeerd voor het effect dat 'vroegere' variabelen op dat verband hebben. Het totale (causale) effect van een variabele op de te verklaren variabele wordt berekend door het directe effect te vermeerderen met het product van alle indirecte paden.

Figuur 2. Padanalyse van sociale context op het al dan niet goed kunnen omgaan met homoseksualiteit op 25-jarige leeftijd bij 282 mannen deelnemend aan het aids-onderzoek te Amsterdam.

Uit deze figuur blijkt dat er geen directe causale relatie wordt gevonden tussen een door de respondenten als koud gepercipieerde moeder en het 'goed kunnen omgaan' met homoseksualiteit rond het 25e levensjaar (totaal effect is .03). Een als koud gepercipieerde moeder hangt daarentegen wel samen met een restrictief seksueel opvoedingsklimaat en vergroot de kans dat men zich reeds vóór het 12e jaar aangetrokken voelt tot jongens. Deze 'vroeg' invloeden van moeder worden echter teniet gedaan door latere gebeurtenissen.

Wat betreft de aspecten van de vader wordt daarentegen een sterk verband met 'kunnen omgaan' gevonden. Het totale effect van een 'warme vader' op het kunnen omgaan is .30. Uit de analyse blijkt dat een 'koude vader' het hebben van homoseksuele fantasieën stimuleert (.18), maar tegelijkertijd de kans vergroot op een 'problematisch' omgaan met homoseksuele gevoelens.

Klaarblijkelijk faciliteert een 'warme vader' eerder emotionele aspecten en leren jongens met een 'koude vader' andere jongens en mannen eerder als een seksueel object te zien.

Prepubertale seksuele activiteit (voor het 12e jaar) heeft een kleine maar positieve invloed op het 'kunnen omgaan' met homoseksualiteit (.10). De gedachte dat een dergelijk contact een negatieve invloed heeft, kan op basis

van dit resultaat worden verworpen. Wanneer men tussen het 12e en 18e jaar begint met het hebben van seksuele contacten vergroot dit de kans op een 'gunstig' doorlopen identiteitsontwikkeling (.23).

Discussie

Uit de hier beschreven resultaten blijkt dat in deze groep met een grote variatie in leeftijd en in aantallen seksuele partners, de door Boonstra (1984) onderscheiden fasen in de homoseksuele identiteit worden teruggevonden.

Deze aantrekking en andere fase-overgangen worden veelal als 'leuk' en 'niet angstig', maar wel als 'eenzaam' ervaren. Pas rond het 20e jaar vertelt men er anderen over. Deenen en van Naerssen (1988) merken hierover op dat een gesprek met een ander over deze gevoelens mogelijk wordt ervaren als het zich vastleggen op een sociale rol waar men nog niet aan toe is. Van belang is de bevinding dat niet zozeer de chronologische leeftijd waarop de fase-overgangen plaatsvinden van invloed is op het later 'kunnen omgaan' met homoseksualiteit, maar wel de subjectieve beleving van deze fase-overgangen. De conclusie hieruit kan zijn dat de kennismaking met erotiek en seksualiteit op jonge leeftijd geen schadelijke gevolgen heeft zolang zij niet negatief beleefd wordt. Voorts duiden de cijfers erop dat negatief beleefde seksuele ervaringen een schadelijker effect hebben naarmate zij op jongere leeftijd plaatsvinden. Uit het materiaal valt niet af te leiden of het om ervaringen met leeftijdgenoten dan wel ouderen gaat.

De invloed van zowel expliciete gesprekken met de directe omgeving over homoseksualiteit, als de rol van de subcultuur of het aangaan van een relatie met een jongen of man, op het intrapsychische proces van de homoseksuele identiteitsontwikkeling (sensitisatie en significatie) blijkt klein te zijn.

Dit betekent ons inziens dat *sociale vormgeving* pas plaatsvindt nadat de homoseksuele verlangens op *intrapsychisch* niveau in bepaalde mate zijn gestructureerd, met name door de subjectieve betekenisgeving 'ik ben homoseksueel'.

De in eerdere onderzoeken (Sanders, 1977; Moerings en Straver, 1970) onderscheiden aspecten van de directe omgeving zijn ook in deze studie opgenomen. Uit de goed passende en goed interpreteerbare factoranalyse blijken in dit onderzoek vooral de facetten 'omgaan met homoseksualiteit', 'sociale steun', 'koude vader/jeugd', 'permissieve seksuele opvoeding', 'homoseksuele fantasieën', en 'koude moeder' naar voren te komen. Daarnaast blijkt dat de dimensie die de respondenten het meest karakteriseert juist de te onderzoeken variabele 'kunnen omgaan met homoseksualiteit' is. Van belang is hierbij dat er voor verschillende leeftijdsgroepen geen wezenlijk andere

factoroplossingen zijn gevonden. De onder andere door Hoogma (1984) gesignaleerde grotere tolerantie en zichtbaarheid van homoseksualiteit wordt in dit onderzoek teruggevonden in die zin dat jongere respondenten meer sociale steun rapporteren. Deze toegenomen sociale steun faciliteert het 'goed kunnen omgaan' met homoseksualiteit. Er is echter geen directe relatie tussen leeftijd en 'goed kunnen omgaan'.

In het algemeen wordt aangenomen dat de moeder een grotere invloed heeft op de gevoelshuishouding van de kinderen dan de vader (bijvoorbeeld Miller, 1979; Chodorow, 1978). Ook Bell, et al. (1981) vinden geen verband tussen het karakter van de vader en de seksuele oriëntatie van de zoon. In onze studie staat echter niet de seksuele oriëntatie, maar het al dan niet 'kunnen omgaan met de homoseksuele gevoelens' centraal. In dit opzicht blijkt de rol van de vader een belangrijker determinant te zijn dan de rol van de moeder. Het ontbreken van de invloed van de vader wijst in het onderzoek van Bell, et al. (1981) op het in dit opzicht autonoom zijn van de ontwikkeling van het 'homoseksueel' worden. De bevindingen gecombineerd wijzen er derhalve op dat de sociale context (i.c. 'vader') weinig invloed heeft op het al dan niet 'homoseksueel' zijn van de zonen, maar wel op de 'kwaliteit' van die homoseksualiteit. Dat de gepercipieerde rol van de vader hierin van groter gewicht is dan die van de moeder wordt mogelijk verklaard door het extra gewicht van de grotere 'gender-nonconformity' tussen de homoseksuele zoon en de heteroseksuele vader (Bell, et al., 1981; Siverstein, 1982).

Het geanalyseerde model laat eveneens zien dat een als 'koud' gepercipieerde vader een afstandelijke houding ten aanzien van andere jongens faciliteert en daarmee mogelijk ruimte biedt om geslachtsgenoten te objectiveren en te seksualiseren. Dit duidt er op dat een als koud gepercipieerde vader eerder sensitiseert op de seksuele aspecten van het homoseksuele verlangen, een als warm gepercipieerde vader eerder op de affectieve aspecten. De in het model gevonden gunstige invloed van 'sociale steun' is een bevestiging van Sanders' onderzoek (1977).

De veronderstelling, die in de toekomst zal worden onderzocht, is dat de hier geschetste identiteitsontwikkeling gerelateerd is aan het latere relatiepatroon, de seksuele activiteit en het repertoire van seksuele technieken. Mogelijk worden huidige veranderingen in deze leefstijl-kenmerken, die weliswaar primair te maken hebben met aids (van Griensven, et al, 1987, 1988), mede door de hier onderzochte factoren beïnvloed. Onderzocht zal worden of bepaalde facetten van de identiteitsontwikkeling (seksuele) gedragsverandering faciliteren of bemoeilijken. Het in verband brengen van identiteitsontwikkeling en seksuele gedragsverandering kan in de toekomst wellicht van nut zijn voor de hulpverlening aan mannen die problemen ervaren rond het aannemen van een veiliger seksueel gedragspatroon (van Zessen, 1987).

Dankwoord.

De auteurs danken de deelnemers aan het onderzoek en Dr. C. Straver en Dr. Th. Sandfort voor hun inhoudelijke opmerkingen. Dit onderzoek werd uitgevoerd met financiële steun van het Praeventiefonds, projectnummer 28-1147.

Literatuur

- Bell, A.P. en M.S. Weinberg (1978). *Homosexualities: a study of diversity among men and women*. Simon and Schuster, New York.
- Bell, A.P., M.S. Weinberg en S.K. Hammersmith (1981). *Sexual preference: its development in men and women*. Indiana University Press, Bloomington.
- Boonstra, J. (1984). *Homoseksualiteit, activiteit en beweging*. RUL, Leiden.
- Cass, V.C. (1979). Homosexual identity formation: a theoretical model. *Journal of Homosexuality*, 4: 219-236.
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering*. University of California Press, Berkeley.
- Coleman, E. (1982). Developmental stages of the coming out process. *Journal of Homosexuality*, 7: 31-43.
- Dank, B.M. (1971). Coming out in the gay world. *Psychiatry*, 34: 180-198.
- Deenen, A. en A.X. van Naerssen (1988). Een onderzoek naar enkele aspecten van homoseksuele identiteitsontwikkeling. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 12: 105-116.
- De Monteflores, C. en S.J. Schultz (1978). Coming out: similarities and differences for lesbians and gay men. *Journal of Social Issues*, 34: 59-72.
- Griensven, G.J.P. van, R.A.P. Tielman, J. Goudsmit, J. van der Noordaa, F. de Wolf en R.A. Coutinho (1986). Risikofactoren en prevalentie van LAV/HTLV III antistoffen bij homoseksuele mannen in Nederland. *Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg*, 64: 100-107.
- Griensven, G.J.P. van en A.X. van Naerssen (1986). Seksuologische aspecten van het sociaal-wetenschappelijk aids-onderzoek. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 10: 137-144.
- Griensven, G.J.P. van, E.M.M. de Vroome, R.A.P. Tielman, J. Goudsmit, J. van der Noordaa, F. de Wolf en R.A. Coutinho (1987). Seksuele gedragsverandering in een groep op HIV antistoffen geteste homoseksuele mannen. *Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg*, 65: 345-350.
- Griensven, G.J.P. van, E.M.M. de Vroome, R.A.P. Tielman, J. Goudsmit, F. de Wolf en R.A. Coutinho (1988). Veranderingen in anogenitaal seksueel contact en condoomgebruik afhankelijk van relatiepatroon en HIV-ab serodiagnose. *Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg*, 66: 157-160.
- Hoogma, M. (1984). *Wet en werkelijkheid*. Publicatiereeks Homostudies, 1, Utrecht.
- Miller, A. (1979). *Das Drama des begabten Kindes und die Suche nach dem wahren Selbst*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Moerings, M. en C. Straver (1970). *Homofiele jongeren in relatie tot hun omgeving*. NISSO, Zeist.
- Sanders, G. (1977). *Het gewone en het bijzondere van de homoseksuele leefsituatie*. Van Loghum Slaterus, Deventer.
- Silverstein, Ch. (1982). *Man to man: Gay couples in America*. Quill, New York.
- Steenderen, B. van (1987). *Homo worden, homo zijn*. Publikatiereeks Homostudies, 9, Utrecht.
- Zessen, G. van (1985). Selectie en training van de interviewers van het sociaal-wetenschappelijk aids-onderzoek. *Intern Rapport*. Interfacultaire Werkgroep Homostudies, Utrecht.
- Zessen, G. van (1987). Changes in sexual behavior in homosexual men. Workshop, Inter-

national Conference Homosexuality Beyond Disease, Amsterdam.
Zessen. G. van (1988). *Identiteit en vormgeving. Intern rapport.* Interfacultaire Werkgroep Homostudies, Utrecht.

Summary

Homosexual identity development: course, experience and social context.

Self-selected participants in the Dutch biomedical and psychosocial Aids study were interviewed on various aspects of their identity development. The data fitted the stage-model: sensitization, signification and coming out were clearly identifiable stages. The emotional evaluation of these stages seems more important than the actual age at which they took place. Path analysis revealed the considerable influence of a warm and understanding father on the quality of the identity development of a homosexual son, whereas the influence of the mother was negligible. A warm and permissive climate in general also constitutes a facilitating factor. Knowledge on homosexual identity development is discussed in terms of the difficulties people at risk for Aids may experience in trying to change their sexual behavior.